

גבולות המגדר - שילוב

במלחמת לבנון השנייה נאסר על לוחמות להצטרף ליחידותיהן שלחמו מעבר לגבול, ואילו ב"עופרת יצוקה" ננקטה בדרך כלל מדיניות הפוכה. המאמר בוחן את הקריטריונים הסמויים שמפעיל צה"ל בכל הנוגע להפעלת נשים במשימות קרביות ומגיע למסקנות מפתיעות

לוחמת צה"ל ב"עופרת יצוקה" | כניסתן של נשים - בתפקידים שונים - אל היחידות הלוחמות מתקדמת זה כמה שנים עקב בצד אגודל

רס"ן יעל טופל
רמ"ד מחקר ביוהל"ן

נשים בפעולות מבצעיות

כמו כל לוחמי היחידה ונדרשו להשיג את הרף המקצועי הסטנדרטי. באופן פורמלי הן הפכו לשותפות שוות לעמיתיהן הגברים, אך מחקרה של עמרם כץ² חשף את הדואליות שבמצב הזה. בעוד שההיבט הפורמלי מציג התנהלות שוויונית מבחינה מגדרית, בפועל ניתן היה למצוא ביטויים שונים להדרה ולאפליה מגדרית.

במחקר נתגלו מספר רב של אבחנות הקיימות במספר רמות: אבחנות בסוגי תפקידים ומקצועות (הלוחמות מוגבלות למספר צר של תפקידי לחימה - גם במערכים שבהם הן משולבות); אבחנות באזורים גיאוגרפיים (הגבלה של כניסת לוחמות לאזורים הנחשבים מסוכנים); אבחנות בהקצאת משימות (הימנעות מהקצאת משימות "קרבות" יותר ליחידות מעורבות מגדרית); הפרדה מרחבית (בידוד הלוחמות וסימון גבולות מרחביים באזורי המחיה והעבודה); אבחנות ביציאה לקורסים (הגבלה על יציאה של לוחמות לקורסים מסוימים מסיבות שונות); אבחנות במטלות ובמשימות בתוך היחידה (משימות שבהן מונעים מהלוחמות להשתתף בתוך היחידה, למשל מעצרים, עמדות שמירה מסוימות); אבחנות ביחס לסגל (מתן יחס פיקודי שונה ללוחמים וללוחמות); אבחנות על רקע דתי (הגבלה על פעילות הלוחמות ביישובים דתיים, הוצאת לוחמות מיחידות או מאזורי פעילות בשל נוכחות בני ישיבות).³

ההתנתקות - כתף אל כתף

בתחילת אוגוסט 2005 החלה מדינת ישראל להוציא אל הפועל את תוכנית ההתנתקות. אלפי אנשי משטרה וצה"ל צוות לקראת הפינוי לחטיבות אד"הוק, ואלה הוכשרו והוכנו למשימותיהן. צה"ל נערך לפעולה ארוכה ומורכבת, אך הפינוי הושלם בתוך זמן קצר יחסית, והחטיבות המיוחדות שהוקמו אד"הוק פוזרו, ולא נותר להן זכר.

בבניית הכוח למשימה נעשה שימוש באוכלוסיות מגוונות אשר על פי רוב אינן נמנות עם המערך הלוחם של הצבא. ניתן היה לראות בין השורות מספר רב יחסית של קצינים ושל נגדים ותיקים, של נשים, של חניכי קורסים ושל קציני מנהלה. בהתייחס לאופן ניהולו של הפך המגדרי מציינת עמרם במאמרה שניתן היה לראות יחס של הכללה ושל שיתוף מלאים מהבחינה המגדרית. היא מפרטת במאמר כיצד השיתוף הזה בא לידי ביטוי:

1. יחידות מעורבות באופן מלא, עד לרמת הצוותים שהיו מעורבים אף הם.
2. קיומם של אימונים משותפים, של הכנות משותפות ושל נוהלי פעולה משותפים.
3. דיפרנציאציה במשימות נעשתה ברמת היחידות. כך, למשל, היו יחידות שנועדו לתפקידים מסוימים (כגון פינוי גאות), אך בפועל נוצרה בשטח גם דיפרנציאציה על רקע מגדרי. כך, למשל, במקרים רבים הטילו על נשים לפנות נשים וילדים, ולעיתים הן אף אורגנו ביחידות שהיו על טהרת הנשים. אולם הניהול המגדרי בהתנתקות התבסס על תשתית ועל מבנה שוויוניים, שבתוכם נוצרו חלוקות עבודה מגדריות. אך באלה לא ראו הדרה, אלא חלוקת עבודה סינרגטית שבה נעשה שימוש ביתרונות היחסיים של גברים ושל נשים על בסיס שוויוני.⁴

אחד המאפיינים הבולטים של הפעלת הכוח במשימת ההתנתקות היה היווצרותה של לגיטימציה הן לדפוסי פעולה "נשיים" והן לדפוסי פעולה "גבריים". נוכחות הנשים סיפקה לגיטימציה להשתמש בדפוסי השונים

כניסתן של נשים - בתפקידים שונים - אל היחידות הלוחמות מתקדמת זה כמה שנים עקב בצד אגודל. ההחלטה העקרונית על שילובן ביחידות התקבלה זה מכבר והיא מעוגנת בפקודות צה"ל ובמנגנוני האיוש - במגבלות מסוימות - ומובילה לשינויים ולעדכונים במנגנוני ההכשרה ובהפעלת הכוחות בשטח. את ההחלטה הפורמלית על שילוב הנשים צריכים ליישם המפקדים בשטח. הם צריכים לקלוט, להכשיר ולהפעיל את הנשים בהתאם לצורכי היחידה ולמשימותיה. כיצד הם בוחרים לעשות זאת? וכיצד הם מקבלים את ההחלטות בסוגיות האלה?

מחקרים ותחקירים שונים נעשו ביוה"ל"ן ובגופי מחקר אחרים על אופן ההתמודדות של המפקדים ושל המערכת המלווה אותם עם סוגיית שילובן של נשים ביחידות לוחמות. המחקרים בוחנים את התהליך החל משלב האיתור והמיון, דרך שלבי ההכשרה וכלה באופני ההפעלה.¹

במאמר הזה אני סוקרת כיצד הפעילו מפקדים בצה"ל נשים בארבעה אירועים שונים שהתרחשו בשנים 2004-2009. ההתייחסות במאמר יחיד לעולם לא תוכל להקיף ולהכיל את כלל המפקדים ואת כל דרכי ההפעלה בכל נקודת זמן. לכן אני פותחת בהסתייגות: כשאני כותבת על אופן ההפעלה של נשים בכל אחד מהאירועים אני מתייחסת לבחירה הנפוצה ביותר או לחלופין לבחירה שהשאירה חותם משמעותי בשיח הצבאי על שילובן של נשים בלחימה. לבסוף, נוסף על הסקירה אנסה להציע גם הסברים לדפוסי ההפעלה השונים.

ארבעת האירועים שנבחנו הם מבצע "עופרת יצוקה", מלחמת לבנון השנייה, אירועי "גאות ושפל" וההתנתקות. ההסבר השכיח לשוני בין הפעלת גברים ונשים באירועים האלה - ובאירועים אחרים - הוא "אופי הפעילות" או "המבנה הארגוני של הצבא". אלה לרוב שמות קוד לתפיסת ההפעלה הבסיסית של צה"ל הנגזרת מאבחנה מגדרית: גברים ונשים מגויסים בנפרד והולכים למסלולים שונים ולעיתים לתפקידים שונים. לצד ההסברים האלה אציע הסבר חלופי, ולפיו המפקדים בצבא רואים לנגד עיניהם רק מספר מוגבל של תפקידים שבהם ניתן לשלב נשים.

לצורך בחינתו של ההסבר הזה עלינו לעזוב את תפיסת העולם הפונקציונלית המקדשת את הרציונליות ורואה בה בסיס לפעולה האנושית ולהתנהלות הארגונית ולאמץ תפיסה ביקורתית אשר מציבה סימני שאלה בנוגע למניעיהם של ארגונים ושל אנשים לפעול בדרך שבה הם פועלים. ולענייננו: האם ניתוח של צורכי המשימה ושל ההשפעה שיש לשילובן של נשים על האפקטיביות המבצעית הוא ההסבר היחיד לשיקולי המפקדים בשטח, או שמא עמדות אישיות, נטיות ערכיות ודפוסי חשיבה סטריאוטיפיים משפיעים גם הם על השיקולים?

עימות נמוך עצימות בזירה הפלסטינית: ללכת עם ולהרגיש בלי

מאמצע שנות ה-90 ניתן לראות יחידות לוחמות שפתחו את שעריהן בפני נשים וקלטו אותן בשורותיהן. המהלך החדשני זכה לתשומת לב ציבורית רבה ולתהודה נרחבת. יחידות התותחנים והנ"מ, שהשתתפו גם הן במשימות הביטחון השוטף המתרחבות, היו בין הראשונות שקלטו את הנשים. הצטרפו אליהן יחידות נוספות - דוגמת משמר הגבול ועוקץ - שמילאו אף הן משימות בידוק ואבטחה במסגרת המאמץ למנוע פיגועים.

הנשים הצטרפו ליחידות במעמד של לוחמות מן המניין: הן עברו את ההכשרה

לוחמת צה"ל ב"עופרת יצוקה" | מפקדים שבגדודיהם מוצבות נשים בתפקידים מקצועיים לא קיבלו הנחיה ב"עופרת יצוקה" להשאירן מאחור, וברוב המקרים הם אף לא חשבו לעשות זאת על דעת עצמם

"עופרת יצוקה" - האישה והמשימה

כמו מלחמת לבנון גם מבצע "עופרת יצוקה" החל בפעולה אווירית מסיבית שלאחריה באה כניסה של כוחות קרקעיים. יחידות לוחמות שאינן מסתערות, ושבהן משולבות נשים - תותחנים, משמר הגבול, גדוד הקרקל, סוללות הנ"מ וכ' - כמעט שלא השתתפו בלחימה עצמה. עם זאת תרומתן של הנשים במגוון רחב של תפקידים בעורף הלחימה זכתה להערכה רבה, וראו בה נדבך חיוני לביצוע המשימות השונות.

מהבחינה המגדרית דומה התנהלותו של צה"ל במבצע "עופרת יצוקה" להתנהלותו במלחמת לבנון השנייה. עם זאת, ב"עופרת יצוקה" לא הייתה הוראה להדיר את הקצינות המקצועיות מתפקידיהן.

תחקיר יוה"פ מלמד שמפקדים שבגדודיהם מוצבות נשים בתפקידים מקצועיים לא קיבלו הנחיה ב"עופרת יצוקה" להשאירן מאחור, וברוב המקרים הם אף לא חשבו לעשות זאת על דעת עצמם.⁶ הטענות המוכרים מדיוני המטה - שהחברה הישראלית לא תהיה מוכנה לסבול אבדות בקרב נשים והחשש מפני ההשפעה שתהיה לנוכחותה של אישה בתוך קבוצת לוחמים - לא הכתיבו את החלטות המפקדים במבצע הזה. קצינות וחיילות תומכות לחימה, רופאות ופראמדיקות, קצינות חימוש ותקשוב, קצינות כוח אדם, קצינות תחזוקה ולוגיסטיקה נכנסו על פי דרישות התפקיד והמשימה עם גדודיהן אל תוך שטחי הלחימה. ההד התקשורית שניתן להשתתפותן היה לא מבוסס: נשים שהשתתפו במבצע הופיעו בכל כלי התקשורת - הלאומיים ושל צה"ל - כאילו היו גיבורות המלחמה. העורך האזרחי - כך ניתן להתרשם - אימץ את מודל "האישה החדשה" שהציע צה"ל. אומנם לא היו פגיעות בנפש בקרב נשים במבצע הזה, אך נראה שהציבור בארץ השלים במידה רבה עם היותן חלק מהמערך הלוחם והיה מודע למחיר שהן עלולות לשלם בשל כך.

בארבעת האירועים שהוזכרו לעיל התייחס צה"ל באופן שונה לסוגיית שילובן של הנשים. איך אפשר להסביר את ההבדלים האלה? האם הם תוצר של

מאלה המאצ'ואיסטיים המקובלים ("להקשיב, להכיל, להיות מאופקים, להיות ורבליים, לבטא קושי, לחבק, לגעת, לשחק עם הילדים").⁵

במאמרה סוקרת עמרם כץ את התנאים המבניים שהובילו ליצירת הדפוס הזה של התנהלות מגדרית. לטענתה, הגוף המשותף לצה"ל ולמשרתת ישראל - גוף שהיא מכנה "צבא הצללים" אשר הוקם אד-הוק למשימות ההתנתקות - הוא שאיפשר לו להיות אחר ולהתנהל באופנים ובתפיסות אחרים. הטענה הזאת תפותח בהמשך המאמר.

מלחמת לבנון השנייה: גבול המגדר - בגבול

השלב הראשון במלחמה התאפיין בתקיפות מהאוויר, ורק בשלב מאוחר יותר השתלבו במאמץ האווירי גם כוחות חי"ר ושריון. בחיל האוויר לא עלתה כלל שאלת השתתפותן של הנשים, והן שולבו באופן מקצועי בצוותי האוויר בתפקידים של טייסות ושל מכונאיות. הנשים היו משולבות גם במקצועות תומכי לחימה ביבשה, ולכאורה שאלת השתתפותן בלחימה לא הייתה צריכה לעלות כלל, אולם בפועל לא כך התנהלו הדברים. עם כניסת כוחות היבשה לתוך לבנון, צצו ועלו מחדש שאלות הנוגעות לשילוב הנשים. חשוב להדגיש: ביחידות המסתערות - חטיבות החי"ר והשריון והיחידות המיוחדות - לא היו מלכתחילה נשים, ושם לא עלתה כלל סוגיית השילוב. השאלה הזאת עלתה בנוגע להפעלתן של קצינות ושל חיילות במערכים תומכי הלחימה אשר ליוו את הגדודים הלוחמים. אלה לא הורשו להיכנס לאזורי הלחימה על פי פקודתם של מפקדים בכירים בגזרה. לכל היותר ניתן לנשים במערכים תומכי הלחימה להגיע עד לגדר הגבול.

החלטת המפקדים הנ"ל לא נסמכה על פקודות הקבע של הצבא ואף סותרת את מהלך שילובן של נשים ביחידות לוחמות שאינן מסתערות (כגון תותחנים) או ביחידות תומכות לחימה. במלחמת לבנון השנייה - במקביל להשתתפותן החיונית והחיובית של נשים בתפקידים רבים - נוהלה נגדן מדיניות של "הדרה מרחבית", דהיינו של הרחקתן הפיזית ממוקדי הלחימה. קו הגבול שבין ישראל ללבנון סימל קו גבול תודעתי בין חזית לעורף ובין צבא לאוכלוסייה אזרחית ובפועל סימן גם את הגבול בין נשים לגברים, בין שילוב אמיתי ושוויוני להדרה ולהגנת יתר.

התפתחות טבעית? מה הקשר בין ההתנהלות המעשית בשטח לבין הדיונים העקרוניים? ובעיקר: כיצד משפיעים ההבדלים האלה ביחס של הצבא לנשים על המשך שילובן במרחבי הלחימה? רצף האירועים שתיארת התרחש בתוך זמן קצר יחסית ובסדר כרונולוגי שאינו מאפשר להניח שמדובר בתהליך שינוי תרבותי-ערכי המתפתח במשך הזמן. לדעתי, מתווי הפעילות השונים הם שיצרו במידה רבה את השונות בתפיסה המגדרית של המפקדים. השונות הזאת אינה תלויה ביכולת הנשים למלא את דרישות המשימה אלא ביכולתם של הצבא ושל מפקדיו לאפשר להן לעשות זאת.

מושגים תיאורטיים לניתוח התופעה

כדי לנתח את דרכי השילוב השונות של הנשים בצבא⁶ אשתמש בשני מושגים מתחום הפסיכולוגיה: המושג הראשון הוא "פרוטוטיפ", המוכר מתחום הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, והמושג השני הוא "תסריט חברתי", הלקוח מתחום הפסיכולוגיה החברתית. את שניהם אציג בתמצות כדי להגיע באמצעותם אל המושגים "מלחמה פרוטוטיפית" ו"תסריט מגדרי".

הפרוטוטיפ והמלחמה הפרוטוטיפית

המונח Prototype, הלקוח מהפסיכולוגיה הקוגניטיבית, מתאר את האב-טיפוס של קבוצה מסוימת. פרוטוטיפ הוא מודל המחזיק באוסף התכונות שמאפיינות ומגדירות את הקבוצה.⁷ לדוגמה: השאלה "מיהו ישראלי בעיניך?"

נוכח אופיה של מלחמת לבנון השנייה החליטו מפקדי צה"ל בשטח "להגן" על הנשים ולהשאירן מאחור בלי לבחון את מידת התאמתן האישית לביצוע התפקידים השונים

נועדה למצוא אדם (אמיתי או דמיוני) שיכיל את כל אותן התכונות המאפיינות ישראלים. מי שאומר שבן אדם מסוים הוא סמל הישראליות קובע בעצם שבעיניו אותו האדם הוא האב-טיפוס (הפרוטוטיפ) של "הישראלי האמיתי".

המלחמה הפרוטוטיפית

החיבור בין המושג פרוטוטיפ למושג המלחמה נעשה כדי לאפיין מצב לחימה שבתפיסה הציבורית הרחבה הוא מעין אב-טיפוס לכל המלחמות. התפיסה המקובלת בתרבות המערבית היא שמלחמה היא התנגשות אלימה בין שני צבאות או יותר. במלחמה טיפוסית (פרוטוטיפית) לפי התפיסה הזאת נעשה שימוש בנשק חם נגד אויב ברור וידוע. המשתתפים בלחימה מסכנים את חייהם, ויש גבול ברור (מדיני בדרך כלל) בין החזית שבה מתרחשת המלחמה לבין העורף שבו מצויים האזרחים שבשמם ולמען ההגנה עליהם מתנהלת המלחמה. למלחמה מעין זאת יש שמות שונים: "מלחמה אמיתית", "מלחמה קלאסית" וכו'. בהגדרה שנתון משרד ההגנה של ארה"ב למושג "קרב יבשתי" ניתן לראות דוגמה לניסיון להגדיר את המלחמה הטיפוסית.⁸

התפיסה המקובלת של מושג המלחמה הפרוטוטיפית רואה בה אקט אלים וכוחני המאופיין בנוכחותם של גברים והמקדש את התכונות הנחשבות לגבריות, קרי אלימות, תקיפות, נחישות, סבולת וכוח פיזי. העיסוק בצבא

ובמלחמה - קובעת הספרות הסוציולוגית - מכונן את הזהות הגברית.⁹ כאשר מושג המלחמה משמש להגדרת סיטואציה מסוימת, נוטים "השחקנים" (המשתתפים) באותה הסיטואציה לאמץ מערך של התנהגויות, של עמדות ושל תפיסות עולם. את הנטייה הזאת לאמץ התנהגות מסוימת בהתאם למצב ניתן להבין באמצעות המושג הפסיכולוגי-סוציולוגי "תסריט חברתי".

תסריט חברתי

קלייר, ויליאמס וסו¹⁰ הגדירו את המושג "תסריט חברתי", ולפיהם לכל סיטואציה חברתית יש מערך תואם של התנהגויות ושל שפה. המערך הזה הוא סוג של תכתיב חברתי המגדיר כיצד נהוג לפעול ולהגיב באותה הסיטואציה. דוגמה טובה לתסריט חברתי היא ליל הסדר. מדובר בסיטואציה שמכתיבה תפקיד וכללי התנהגות לכל אחד מ"השחקנים", ואין הכוונה לתפקידים שקובעת המורשת היהודית, אלא לאלה החברתיים שנוצרים בכל משפחה לאורך השנים.

מלחמה פרוטוטיפית ותסריט מגדרי

השאלה הרלוונטית לענייננו היא: מהו התסריט החברתי כאשר הסיטואציה הנתונה מוגדרת "מלחמה פרוטוטיפית"? ניתן להניח שהתשובה תלויה בהקשר התרבותי: בכל חברה ובכל תרבות יהיה מערך שונה של ההתנהגויות ושל עמדות.

במקרה של צה"ל ושל החברה הישראלית מעוררת סיטואציה של מלחמה פרוטוטיפית תסריט חברתי המכתיב אחריות לאומית, לכידות חברתית ונכונות להקרבה אישית.¹¹ לטענתי, מכתיבה הסיטואציה הזאת גם נטייה אוטומטית להפרדה מגדרית: התפיסה היא ששדה הקרב והכוחות המאיימים שבו אינם מקום לנשים. ברגע שמבצע צבאי מוגדר "מלחמה", יש בכך כדי לעורר תסריט חברתי אוטומטי, אשר בשונה ממה שנהוג להניח, אינו נשען בהכרח על חשיבה מושכלת ותועלתנית אלא על קודים גנטיים של התרבות המערבית בכלל ושל התרבות הישראלית בפרט הרואות בנשים "אחר מוחלט" לדמות הלוחם. דמות הלוחם הגברי היא שנחשבת למתאימה ולראויה לסיטואציית המלחמה הטיפוסית, ואילו מקומה של הדמות הנשית נפקד מהסיטואציה הזאת.

אני טוענת - בהסתמך על הניתוח שלעיל - כי מה שיצר את ההבדלים בדפוסים המגדריים בין ארבעת המצבים המבצעיים היה מידת קרבתם לסטריאוטיפ המלחמה הקלאסי. את הסטריאוטיפ הזה קובעים האויב, הזירה ומידת האלימות. ככל שהסיטואציה קרובה יותר למלחמה הפרוטוטיפית, כך נראה נטייה ברורה יותר להפעיל תסריטים מגדריים מדירים, ולהיפך. על פי העיקרון הזה אנסה להסביר את הדפוסים המגדריים השונים בארבע הסיטואציות.

לבנון: מלחמה פרוטוטיפית, תסריט של הדרה

מאפייניה של מלחמת לבנון השנייה תואמים באופן מלא את ההגדרה של מלחמה פרוטוטיפית. בניגוד לשתי הפעולות שקדמו לה - ההתנתקות והמלחמה בטרור הפלסטיני - היה האויב במלחמת לבנון השנייה מזוהה, בעל מבנה ארגוני ברור, דמוי צבא ובעל נכסים שנגדם ניתן היה להפעיל את הכוח הצבאי. הזירה הייתה אף היא ברורה לגמרי: אף שהמלחמה לא התנהלה בין מדינת ישראל ללבנון, שימש הגבול ביניהן קו יתחום ברור בין חזית לעורף. גם בכל הנוגע להיקף האלימות מדובר היה במלחמה לכל דבר.

נוכח אופיה זה של מלחמת לבנון השנייה החליטו מפקדי צה"ל בשטח "להגן" על הנשים ולהשאירן מאחור בלי לבחון את מידת התאמתן האישית לביצוע התפקידים השונים או את מידת נחיצותן לכוחות הלוחמים. מהרגע שבו השתרשה התפיסה שמדובר במלחמה פרוטוטיפית, התקשו המפקדים להכיל את נוכחות הנשים בשדה הקרב.

מעדויות של לוחמות תותחנים במילואים עולה שמלכתחילה הובהר להן שלא

יוכלו להמשיך בתפקידיהן ברגע שהסוללות שלהן יידרשו להיכנס לתוך לבנון. הן הצביעו על כך שההדרה לא נבעה מאי-התאמתן לתפקידיהן - שהרי מבחינה מקצועית אין שום הבדל אם התותח יורה מהעבר הזה של הגבול או מעברו האחר. ואכן הנימוק שהשמיעו המפקדים בנוגע להדרה לא נגע לתפקודן של הלוחמות אלא נשען על הכלל - שלא ברור מהו מקורו - ש"נשים לא חוצות קווי אויב".

ההתנתקות: התסריט והיפוכו

מבצע ההתנתקות היה היפוכו הגמור של מצב המלחמה הפרוטוטיפי. מדובר במבצע שבצבאות זרים נהוג לסווגו תחת הכותרת "פעולות לשמירת שלום". במסגרת ההתנתקות נדרש הצבא לאלץ בכפייה אזרחים ישראלים לנטוש את בתיהם. האויב המאפיין את המלחמה הטיפוסית לא נכח באירוע הזה, ואת מקומו תפסה אוכלוסייה מקורבת של "אחים" אזרחים. "זירת הקרב" הייתה בתים פרטיים, בתי ספר, גני ילדים, בתי כנסת וכו'. "האויב", הזירה ומשמעות המשימה גרמו לצה"ל לנסות להתכחש לפוטנציאל האלימות הטמון באירוע הזה. ההתנתקות הייתה הפעולה הצבאית הרחוקה ביותר ממלחמה פרוטוטיפית שהתבקש צה"ל לבצע בשנים האחרונות. בשל כך עוררה ההתנתקות התנהגויות ותפיסות המנוגדות לאלה שמעוררת מלחמה פרוטוטיפית. לביצוע המשימה הקים צה"ל צבא אלטרנטיבי שנראה כצבא לכל דבר, למעט ההרכב האנושי ואורך חייו. את יחידות הביצוע של ההתנתקות איישו נשים, נגדים וקציני קבע בוגרים. היחידות הלוחמות, עיקר הכוח הזמין של צה"ל, הוקצו למשימות אבטחה במעגלים החיצוניים ולא השתתפו בביצוע המשימה עצמה. ההצבה הזאת של אוכלוסיות "אחרות" בחזית המשימה הייתה הטקטיקה המובילה בניהול הפעולה. שתי סיבות היו לאימוץ הטקטיקה הזאת של עיצוב "צבא אחר": הרצון ליצור כוח בעל כישורים המותאמים לאופי המשימה (שמסוגל להפגין בגרות, סבלנות, אמפתיה וכו') והרצון להרחיק ככל האפשר את צה"ל האמיתי ממשמה שהייתה שנויה במחלוקת עזה. בכל מקרה, בתוך "הצבא האחר" גם ראו אחרת את שילוב הנשים.

ברגע שהיחידות הצבאיות הפועלת הוגדרה "אחרת מצה"ל", ניתנה לה הרשות לאמץ פרקטיקות שאינן מקובלות בצה"ל. הכוח אומן מנטלית ומעשית להתמודדות נפשית קשה. החיילים והקצינים תורגלו בסיטואציות צפויות והתבקשו לגלות רגישות, הכלה, אמפתיה. הסיסמה "ברגישות ובנחישות" שטבע צה"ל ושאותה הפך למוטו של הפעולה מאפיינת את השוני האולטימטיבי. לא רק בנייתו של הכוח הייתה אחרת, גם הפעלתו חשפה התנהלות השונה מהרגיל בצה"ל. שילוב הנשים הוא דוגמה ספציפית ובוולט לשונות הזאת, אך יחד איתה איפיינו את הצבא גם גמישות תפעולית ולוגיסטית, מוכנות

טבלה: השוואה בין אופי המבצע לבין מידת השיתוף של נשים

	מלחמת לבנון השנייה	"עופרת יצוקה"	הסכסוך עם הפלסטינים	ההתנתקות
האויב	גלוי וברור	גלוי וברור	חלקו סמוי וחלקו גלוי	אזרחים, "אחים"
האלימות	רבה. מאמץ להסב לאויב אבדות רבות ככל האפשר	רבה. מאמץ לנטרל אויב	חלקה סמויה, חלקה גלוי ורבה	מוכחשת
הזירה	גבול מדיני ברור	גבול מדיני ברור	מטושטשת. נעשה מאמץ תמידי להבהירה	במרחב הפרטי היהודי: בתוך בתים, בתי ספר ובתי כנסת
הפרקטיקות המגדריות	הדרה מוחלטת לנשים לא הותר להיכנס ללבנון גם אם יחידותיהן נכנסו לשם	הכללה חלקית שילוב קצינות וחילות מקצועיות בגדודים. הדרה חלקית של לוחמות	הכללה מידרה שילוב ביחידות לחימה לא מסתערות, חלוקת עבודה מגדרית	הכללה יחידות מעורבות, משימות משותפות

גבוהה של המפקדים להיות קשובים לחיילים ועבודה במבנה לא שגרת. (כל אותן תצורות עבודה שונות וגמישות התאפשרו על רקע השונות). גם סיומו של המבצע ופירוק צבא הצללים היה אלטרנטיביה אחרת לתהליכים צבאיים סדורים וארוכים. הצבא האחר על חטיבותיו, מחנותיו ואנשיו נמוג במהירות הבזק עם סיום המשימה.

המשימה שהוטלה על צה"ל במסגרת ההתנתקות הושגה במלואה. הנשים ששולבו בביצוע המשימה הזאת תיפקדו היטב למרות הקושי המנטלי ועל אף שנדרשו לא פעם להפעיל כוח בעימותים פיזיים. בעימותים האלה הן היו חשופות לחלוטין, ללא כלי נשק מכל סוג שהוא.

מאחר שבעיני הציבור הישראלי הייתה ההתנתקות "האחר האולטימטיבי" של המלחמה הפרוטוטיפית, היא פתחה פתח למערך שונה של התנהגויות, של עמדות ושל החלטות בתחום המגדרי. ניתן היה לחשוב שזוהי אבן דרך נוספת בתהליך שילובן של הנשים בצה"ל - תהליך שהוא אבולוציוני ונמשך כבר 60 שנה - אך כשנה לאחר ההתנתקות פרצה מלחמת לבנון השנייה והוכיחה שהמצב מורכב הרבה יותר.

העימות עם הפלסטינים: מלחמת כלאים

בין הקוטב האחד, שבו נמצאת המלחמה הפרוטוטיפית (מלחמת לבנון השנייה), לקוטב האחר, האנטי פרוטוטיפי (ההתנתקות), מצוי העימות המתמשך עם הפלסטינים. מדובר אפוא במערך הכלאה בין שני סוגי העימותים האלה - במיוחד בזירת יהודה ושומרון. מצד אחד קיים אויב, אלים וברור (הטרור הפלסטיני) אך מצד אחר האויב הזה מעורב באוכלוסייה, וקשה מאוד לזהותו. קו הגבול בין העורף הישראלי לשטחים הפלסטיניים, שהופך אט-אט להיות מוחשי עם התקדמותה של גדר ההפרדה, היה בתחילת העימות פרוץ ופתוח, ולא הייתה יכולת ממשית - ואף לא הייתה כוונה - לסגורו לחלוטין. כתוצאה מכך טושטש הגבול בין העורף לחזית. האלימות הגלויה והשימוש באש חיה, המאפיינים את המלחמה הטיפוסית, הוחלפו בחלקם במשימות שיטור שבהן התבקשו החיילים לנטר את פעולותיהם של התושבים הפלסטינים ולהפגין איפוק וסובלנות. מצב הכלאיים הזה יצר התנהגויות כלאיים: מחד נשים הוכללו בתוך היחידות הפועלות בשטח ושותפו במשימות באופן פסאודו-שוויוני, אך מאידך התקיימה הדרה בלתי פורמלית בחיי היומיום, שבמסגרתה הועברו המשימות הקשות ליחידות אחרות, שבהן לא שירתו נשים, או שהן הוטלו על היחידות שבהן שירתו נשים, אך אלה לא שותפו בהן.

המצב הביטחוני שהכתיב פעולות הגנה ואבטחה לצד פעולות יזומות והתקפיות (גם אם צרות וממוקדות) נע על ציר ההגדרה של מלחמה פרוטוטיפית. במצבים שבהם העימות עם הפלסטינים היה קרוב להגדרה של מלחמה פרוטוטיפית - האויב וזירת הלחימה היו ברורים ומוגדרים, והופעלה אלימות (מעצרים,

חיפוי מבוקשים וכו') - חזרה ההתנהגות האופיינית למצב לחימה קלאסי. יחידות שבהן משולבות נשים לוחמות כמעט שלא קיבלו משימות מעין אלה, וכאשר הוטלה עליהן משימה כזאת, בחרו המפקדים לא אחת להדיר ממנה את הנשים שתחת פיקודם. במשימות ובפעולות המרוחקות מהגדרת המלחמה הפרוטוטיפית - שבהן האויב מוסווה בתוך אוכלוסייה אזרחית ואינו מוכר או ידוע, הזירה אינה מסומנת, והאלימות הצבאית נדרשת להיות מרוסנת (למשל איש מחסומים ונקודות מעבר) - התאפשר ניהול אחר של הנשים ושל מעורבותן: הופעלו היחידות המעורבות, והנשים שבהן השתתפו בביצוע המשימות.

הדיון בצבא על שילוב נשים בלחימה עוסק בדרך כלל בשאלת האפקטיביות המבצעית והיעילות הארגונית של הצעד הזה, אך טומן בחובו גם עמדות ערכיות

"עופרת יצוקה" - מבצע או מלחמה?

"עופרת יצוקה" אומנם כונתה "מבצע", אך הייתה למעשה מלחמה פרוטוטיפית: היה אויב מוגדר - החמאס וחייליו - היה יעד ברור, הופעלו אמצעים צבאיים להשגתו, והיה קו גבול שאותו חצו הכוחות. מקומן של היחידות המעורבות נפקד על פי רוב ממצבת הכוחות שפעלו במבצע, אך הקצינות והחיילות המקצועיות המצוותות לגדודים פעלו בהתאם לתפקידיהן ולמשימות - גם בתוך הרצועה. אירועים נקודתיים שבהם קיבלו מפקדים החלטות הפוכות למגמה הזאת תחקרו כבר במהלך המבצע או מיד לאחריו, והודגש שאלה היו מקרים יוצאים מן הכלל.

היה פער בין ציפיות הצבא - או ההערכות שהציג לציבור - בנוגע להתנגדות הצפויה של האויב לבין ההתנגדות שפגשו הכוחות בפועל. לפיכך ניתן לומר שאל מול ההערכות שהציגו תסריט של לחימה פרוטוטיפית, שילובן של נשים בכוחות הפועלים הוא מפתיע וחדשני. לעומת זאת אל מול התרחקותה דה פאקטו של הלחימה מהפרוטוטיפ המאפיין קשה לומר בוודאות שיש בחידוש הזה משום פריצת דרך לעבר שילובן המלא של נשים בשירות קרבי משמעותי.

סיכום

הדיון בצבא על שילוב נשים בלחימה עוסק בדרך כלל בשאלת האפקטיביות המבצעית והיעילות הארגונית של הצעד הזה, אך טומן בחובו גם עמדות ערכיות, אידיאולוגיות וחברתיות וכן דפוסי חשיבה סטריאוטיפיים. המדיניות של צה"ל ברורה: מי שמשרתת בגוף תומך לחימה תמשיך לשרת בוגם בעת מלחמה. בעיני צה"ל זו אינה החלטה תיאורטית, אלא מציאות שיש לממש. זו גם המדיניות בנוגע לנשים המשרתות ביחידות לוחמות שאינן מסתערות (כגון אב"ק ונ"מ. ביחידות המסתערות אין נשים).

אולם בפועל את ההחלטה על שילוב נשים בלחימה מקבלים המפקדים בשטח. בבואם להכריע בסוגיה הזאת הם בוחנים בעיקר את מתאר הפעולה הצפוי ואת התסריט המגדרי שנהוג להצמיד אליו.

מצב של לחימה פרוטוטיפית הוא מודל מכוון בתרבות הצבאית. זהו אחד מתרחישי האיום המרכזיים ומקור לאתוס צבאי נרחב. מלחמה פרוטוטיפית היא לב ליבו של העיסוק הצבאי ומכוונת את פעולתו גם במצבים של שגרה

ושל בניית הכוח. בכל אותן ההכנות הנשים הן צלע נוספת, רעיון תיאורטי בלתי מחייב הנמצא בשלב פיילוט נצחי. כאשר מגיע "רגע האמת", עלול לצד יישום המדיניות להתקיים תהליך של חזרה אוטומטית לדפוסי המוכרים של "לגברים בלבד".

יש שיראו בנטייה של המפקדים ושל המערכת הצבאית לפעול על פי תסריט חברתי מעין "אינטואיציה מקצועית", שגם אם אינה מומשגת או מאורגנת רציונלית, יש בה "שכל" וחוכמת חיים וירצו לשמר את אפשרות הבחירה הזאת. המאמר שופך אור על אותה ה"אינטואיציה" דרך בחינת מרכיביה ומראה שהיא מכילה דימויים סטריאוטיפיים, מעט מאוד ניסיון מעשי בעבודה עם נשים ובעיקר כניעה לתסריט חברתי שכופה על המפקד את ההחלטה המסורתית. הסיסמה הצה"לית "עם בונה צבא בונה עם" מתארת את המעגליות ואת ההזנה ההדדית שבין הצבא לחברה בישראל. המאמר הזה מתאר תופעה מעגלית דומה: "מגדר בונה גבול בונה מגדר". הכוונה היא שתפיסות מגדריות אפרוריות המושרשות אצל המפקדים קובעות את עמדותיהם בנוגע ליכולת הפעלתן של נשים בשדה הקרב ובכך מעצבות את חזית הלחימה (הגבול) על פי עקרון הגבריות. בהמשך מעצב המודל הזה - שלפיו "הלחימה היא עיסוק לגברים בלבד" - את התפיסות החברתיות והצבאיות בנוגע למקומן של הנשים בצבא ובחברה. התפיסות האלה מסייעות לקבע את עקרון המגדר בצה"ל, שהוא עיקרון מהותי בעיצוב תפיסת הפעלה הצבאית הן בפעילות מבצעית והן בשגרה.

מפקדי צה"ל צריכים להיות ערים למערך הלחצים, להנחות הבסיס ולדרכי החשיבה השונות הקיימים בנושא שילובן של הנשים. מפקדים שיכירו את מורכבות הנושא ואת ההשפעות המופעלות עליהם בבואם להכריע בסוגיות מגדריות - כמו שילובן של נשים בלחימה - יוכלו לקבל החלטות שקולות וענייניות יותר.

הערות

1. ראו למשל: שרית עמרם-כץ, **נלחמות להילחם, מחקר מעקב אחר שילוב נשים לוחמות בצה"ל**, יוה"ל, 2006; שרית-עמרם כץ, **קרבי זה הכי, אחותי - אינטגרציה מגדרית בהכשרת מסגרות מבצעיות**, יוה"ל, 2002; שרית עמרם-כץ ואורנה ששון לוי, **נשים וגברים בהכשרות הקצונה - השלכות מגדריות של קק"צ אחד, יוה"ל, 2004**
2. עמרם-כץ, שם
3. שם
4. שם
5. שרית עמרם-כץ, "חיילות בחזית ההתנתקות - אפשר גם אחרת", בתוך: **תעתיקים של שוויון**, יוה"ל, 2006
6. רוני טמיר, **תחקיר השתתפותן של נשים ב"עופרת יצוקה"**, יוה"ל, 2009
7. Edward E. Smith, "Concept and Thought", in: Robert J. Sternberg & Edward E. Smith, **The Psychology of Human Thought**, Cambridge University Press, 1988
8. "Engaging an enemy on the ground with individual or crew served weapons, while being exposed to hostile fire and to high probability of direct physical contact with hostile force's personnel. Direct ground combat takes place well forward on battlefield while locating and closing with the enemy to defeat them by fire, maneuver and shock effect".
9. **עמרם-כץ וששון לוי**, 2004; דני קפלן, "הבניית רגשות של לחימה כאתר מרכזי של 'לאומינות'", **סוציולוגיה ישראלית** (1), פרדס הוצאה לאור, 2003
10. Robert St Clair, Ana Clotilde Thomé-Williams, Lichang Su, "The Role of Social Script Theory in Cognitive Blending", in: **Intercultural Communication Studies XV** (1) 2005
11. סמי סמוחה, "השלכות המעבר לשלום על החברה הישראלית", בתוך: **בשם הביטחון - סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעידן משתנה**, אוניברסיטת חיפה, 2003; שרית טובי, **הערכת מצב צבא-חברה 2009**, ממד"ה (טרם פורסם)